

רינגלבלום, עמנואל (1900-1944)

(Emanuel Ringelblum). היסטוריון ואיש ציבור, המייסד והמנהל של הארכיון החשאי 'ענג שבת'. ר' נולד בבוצ'אץ' שבגליציה המזרחית למשפחת סוחרים מהמעמד הבינוני. בן 12 התייתם מאמו. במלחמת-העולם הראשונה התערערה פרנסת המשפחה והיא עברה לעיר נובי סונץ' (Nowy Sacz). ב-1927 קיבל ר' תואר דוקטור מאוניברסיטת ורשה על מחקרו על קורות יהודי ורשה בימי-הביניים. מנעוריו היה ר' חבר 'פועלי ציון שמאל' ומעורה בענייני ציבור. שנים אחדות לימד היסטוריה בבתי-ספר תיכוניים לנערים יהודים. מ-1930 עבד חלקית ב'ג'וינט', ונוצרו שותפות בעבודה וידידות בינו ובין יצחק גיטרמן, מראשי הג'וינט בפולין, והן נמשכו גם בימי המלחמה. בנובמבר 1938 נשלח ר' מטעם הג'וינט למחנה זבונשין, שבו רוכזו כ-6,000 היהודים אזרחי פולין שבימים האחרונים של חודש אוקטובר גורשו מגרמניה. חמשת השבועות שבהם היה מופקד של גורל הפליטים בזבונשין הטביעו חותם עמוק על ר'. כהיסטוריון שייך ר' לדור השלישי של כותבי קורות היהודים בפולין. בני דורו רכשו את השכלתם והכשרתם המקצועית בפולין העצמאית, ופעלו כחבורה שגיבשה שיטות מתודולוגיות קונצפטואליות ותחומי נושאים משותפים. הם ביקשו לראות ביהודי פולין חטיבה אתנית תרבותית נפרדת, שמו דגש בחיי החברה והכלכלה של היהודים ועסקו במורכבות היחסים שבין היהודים ללא-יהודים. ב-1923 התלכדה קבוצת ההיסטוריונים, שבקרבה הצטיין ר' כחוקר וכמארגן, ואחר-כך פעלה כחוג היסטוריונים ליד 'יווא'. ר' היה מעורכי הקבצים שהוציאה הקבוצה: 'יונגער היסטאריקער' (1926-1929) ו'בלעטער פאר געשיכטע' (1934-1938). במחקריו התרכז ר' בעיקר בתולדות יהודי ורשה, וביקש לכתוב את קורותיהם עד ימיו, ואולם, עבודותיו של ר' שרובן מושתתות על חומר ארכיוני מקורי, מקיפות קשת נושאים ענפה. עד 1939 פירסם ר' 126 חיבורים עיוניים.

במלחמה ובגטו פעל ר' בארבעה תחומים:

א. עבודה במוסד לעזרה עצמית סוציאלית (Zydowska Samopomoc Społeczna)
Zss- (בקרב יהודי ורשה.

ב. פעילות במחתרת הפוליטית, ובייחוד במגזר שלה לענייני תרבות;

ג. ייסוד הארכיון החשאי 'ענג שבת' והפעלתו;

ד. רישום כרוניקה שוטפת וכתביה על נושאים מחיי היהודים בזמן הכיבוש בפולין,

ובעיקר בורשה, מראשית המלחמה ועד מאסרו ב-7 במרס 1944.

ר' היה ממונה על ה'מגזר הציבורי' במוסד לעזרה עצמית. הוא הפעיל רשת של מטבחים עממיים לאוכלוסייה היהודית שהיתה שרויה במצוקה חריפה ואירגן וטיפח 'ועדי בתים', מורכבים ממתנדבים נעדרי ניסיון ציבורי קודם, שהיו למכשיר דינמי לטיפול במוקדי המצוקה הקשה בתוך הבתים. ר' וחבריו הפכו את המטבחים שבהם חולקו עשרות אלפי מנות מרק בצהריים למועדונים ברשות הגופים הפוליטיים במחתרת. הוא וחברו, מנחם לינדר, הקימו ארגון להפצת תרבות יידיש בגטו ורשה

(י"קאר'; יידישע קולטור ארגאניזאציע) שעסק בהכנת הרצאות, ציון ימי יובל של יוצרים יהודים, ומפגשים עם סופרים ואנשי מדע בגטו.

החשוב במפעליו של ר' הוא הארכיון המחתרתי שבהקמתו החל בחודשי המלחמה הראשונים, ושכונה 'עונג שבת'. תחילה עסקו ר' וקבוצת ידידים קטנה סביבו בריכוז עדויות ובתיאור מאורעות מפי יהודים שהגיעו מערי-השדה להשיג סיוע מן המוסד לעזרה עצמית סוציאלית. עם כליאת יהודי ורשה בגטו בנובמבר 1940 נפתח פרק חדש בעבודת צוות הארכיון. ר' היה מודע לכך שאין תקדים לקורה ליהודים במשטר הכיבוש, וסבר ש'הכרחי הדבר, שההיסטוריונים שיבואו יקבלו לידיהם חומר על העבר רשום בדייקנות'. הוא ריכז סביב הארכיון חוג רחב של פעילים וידידים. הצוות לא הסתפק באיסוף חומר וברישום הנעשה, אלא עודד סופרים והדיוטות לכתוב ולנתח נושאים ומצבים אנושיים המשקפים את התמורות והמציאות בגטו. כך הקיף הארכיון עצמו באנשי-עט ופעילי מחתרת מזרמים פוליטיים שונים. בתחילת 1942 הגיע צוות 'עונג שבת' למסקנה, שהזמן בשל לעיבוד עבודת סיכום על חיי היהודים תחת עקת הגרמנים, ושמה 'שנתיים וחצי'. לדברי הירש וסר, מזכיר מפעל הארכיון המחתרתי והיחיד ששרד מהצוות, 'כול חיבור, כול רשימה גדולה ואף הקטנה ביותר, הועברה תחת שבט ביקורתו של ד"ר ר'. במשך לילות, שבועות וחודשים, ישב על כתבי-יד, רשם הערות והשלימם בהוראות'.

מפעל הסיכום לא הושלם, משום שהדיעות על הגירוש ורצח ההמונים, ואחריהם גירוש ההמונים מגטו ורשה שהחל ב-22 ביולי 1942, דחקו הצידה את התוכנית. ר' וחבריו נרתמו למשימה חדשה. הם אספו כול תעודה וכול עדות על מסע הגירוש והרצח, ובאמצעותם הגיעו לידי המחתרת הפולנית והועברו ללונדון הידיעות הראשונות על מחנה הרצח בחלמנו, ודין-וחשבון מפורט על גירוש כ-300,000 מיהודי ורשה. הארכיון גם הפיץ בולטין 'ידיעות' מיוחד בגטו, שמסר לחוגי המחתרת תמונה על המתרחש.

ב-3 באוגוסט 1942, בעיצומו של הגירוש מורשה, וכן בפברואר 1943, אחרי הגירוש הראשון והשני, הוטמנו שני חלקי הארכיון בעשר תיבות מתכת ובשני כדי חלב. החלק השלישי הוטמן קרוב לזמן הגירוש האחרון והמרד ב-19 באפריל 1943. שני החלקים הראשונים של הארכיון נתגלו בשנים 1946 ו-1950, אך החלק השלישי, שבו נכלל חומר על ה'ארגון היהודי הלוחם' בורשה, לא נמצא עד כה. ארכיון הגטו, או ארכיון ר', הוא המקור התיעודי העשיר ביותר על יהודים בשלטון הנאצים המצוי בידינו. נכללו בו מונוגרפיות על קהילות וגטאות, תיאורי מחנות עבודה, סיקור נושאים ומאורעות, עיתונות המחתרת לזרמיה שיצאה בורשה, יומנים, דברי ספרות ועוד.

ר' עצמו עסק ברישום שוטף, תחילה רישום יומי של כול האירועים והמידע בעל ערך עד יולי 1942, אחרי-כן רישום שבועי וחודשי. אין זה יומן אלא מעין כרוניקה המלווה בהערות ובאסוציאציות היסטוריות של הכותב. בכתובתו של ר' רבים הקיצורים והרמזים. ברור שראה ברישומים הללו מעין חומר גלם לעבודה מקיפה שביקש לכתוב אחרי המלחמה. אחרי הגירוש הגדול השתנתה דרך כתיבתו של ר', ושוב לא עסק ברישום תמציתי ומרוכז של מידע, אלא פנה לנושאים רחבים של התקופה וביקש לפענח ולהעריך את ההתרחשויות שהיה עד להן, ודבריו ספוגים חרדה וזעם. הוא גם כתב רשימות

ביוגרפיות על אישים יהודים שנספו בגירושים ובמאבק, ובהן עשרות דמויות, עשירות בפרטים על מעשי האישים וגורלם בימי הכיבוש והגטו. בין הדמויות שתוארו בהרחבה היו יצחק גיטרמן, מרדכי אנילביץ', יצחק שיפר, מאיר בלבן ויאנוש קורצ'ק. בחודשים אחרונים של חייו, בהיותו במחבוא בקרב הפולנים, המשיך ר' לכתוב, וחיבר אז את עבודתו על היחסים בין היהודים לפולנים – ניסיון להקיף באורח סינתטי פרשה מורכבת, וזאת מבלי שהיה לו חומר עזר כלשהו.

יבול הכתיבה של ר' הוא הניסיון המלא ביותר של אדם אחד למסור מידע על הנעשה ולהתמודד עם משמעות המתרחש. כתבי ר' תורגמו ופורסמו, חלקם כמעט במלואם, ביידיש, בפולנית, באנגלית, באיטלקית, בצרפתית, בגרמנית וביפנית. דמותו של ר' היתה דגם לגיבור המספר בספרו של ג'ון הרסי The Wall (1950; עברית: 'החומה', תשי"ב).

מאז הגירוש הגדול מורשה תמך ר' ברעיון ההתנגדות החמושה, והארכיון שולב בזרוע האזרחית של ה'ארגון היהודי הלוחם'. במרס 1943 נענה ר' לקריאות מהצד הפולני של ורשה, והוא, עם אשתו ובנו בן ה-13, עזבו את הגטו ומצאו מיקלט במחבוא בין הפולנים. יום לפני פסח תש"ג נכנס לגטו בגפו ונקלע לתוך המרד. לא נודע מה אירע עמו בעת הגירוש והקרבות, אך ביולי 1943 נודע שהוא במחנה העבודה טרוניקי. שני אנשי מחתרת מורשה, פולני ויהודי, הצליחו להוציאו מהמחנה ולהחביאו, מוסווה כפועל רכבת, לורשה. שם שהה עם משפחתו ועם עוד כ-30 יהודים במחבוא מתחת לפני האדמה, והמשיך בכתיבה. יהודים שעסקו בהצלת שרידי המתחבאים בין הפולנים ביקשו לנצל את הופעתו הלא יהודית ולגייסו לפעילותם, אך ב-7 במרס 1944, לפני שר' גמר בדעתו לעזוב את מיקלטו, נתגלה המיקלט, וכול יושביו היהודים ובעלי החסות הפולנית הובאו לבית-הכלא פביאק. לפי עדות אחת ניסו אסירים יהודים, שהיו מועסקים כבעלי-מקצוע בבית-הכלא, לצרף את ר' לקבוצתם, אך כאשר התברר לו כי אין הצלה למשפחתו, סירב להיענות להצעה, ימים מספר אחרי מאסרם נורו ר', משפחתו ושאר היהודים שוכני המיקלט בשטח חורבות הגטו.